

УДК 159.923:796.071.43

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.21.25>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ СПОРТИВНИХ ТРЕНЕРІВ

Олександр Омельченко

Державний вищий навчальний заклад

*«Донбаський державний педагогічний університет»,
вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, Україна, 84116
e-mail: aleksandromelchenko20@gmail.com*

Дана наукова стаття присвячена вивченню теоретичних засад проблеми професійно значущих якостей спортивних тренерів. Автором обґрунтовано значущість розвитку спортивної галузі у соціокультурному просторі сучасної України. Розглянуто тлумачення та взаємозв'язок понять «фахівець» та «професійно значущі якості фахівця», визначено вплив формування професійно значущих якостей фахівців-спортивних тренерів на успішність їх професійної діяльності. Фахівець постає не лише працівником, який отримав відповідну професійну підготовку у закладі вищої освіти, але особистістю, яка володіє відповідним набором професійно значущих якостей, має творчий потенціал, професійну самостійність, здатну саморозвиватися у процесі професійної діяльності. Водночас феномен професійно значущих якостей досліджується не просто як сукупність, але структура, яка припускає нерівномірний розвиток складних спеціальних здібностей і пізнавальних процесів та певні особливості їх прояву у професійній діяльності. Значну увагу приділено висвітленню питання відбору здобувачів професійної освіти відповідно до професійно значущих якостей; за результатами аналітичного огляду схематично представлено відповідний алгоритм. Автор підкреслює, що ефективними і перспективними системами професійної підготовки фахівців широкого профілю є ті, які заздалегідь зорієнтовують здобувачів на виконання конкретних функцій. Окремою лінією у даній публікації простежуються наукові пошуки відповідей на питання щодо детермінант успішності професійної діяльності фахівця, зокрема у галузі тренерської діяльності. До уваги беруться суб'єктивні (наявні у тренера задатки, здібності, мотивацію, самооцінку, рівень домагань тощо) та об'єктивні (відповідні вимоги, норми та обмеження) фактори. Висновки та узагальнення автор публікації уяскравлює прикладами. В якості перспектив подальшого дослідження проблеми професійно значущих якостей спортивних тренерів окреслено вивчення виявлення й розвитку професійно значущих якостей спортивних тренерів у досягненні ними успіхів у професійній діяльності із застосуванням психодіагностичних методів.

Ключові слова: професійна діяльність; професійно значущі якості; спортивна галузь; спортивний тренер; фахівець.

Постановка проблеми. В умовах війни, розв'язаної російською федерацією, авторитет України та її вагу на міжнародній арені обумовлює низка впливових факторів. З одного боку, це, безумовно, військова потужність, територіальні, економічні, природні й людські ресурси. З іншого боку, кадровий потенціал таких галузей, як наука, культура, спорт також відіграють важливу стратегічну роль, в тому числі й у відновленні основних сфер життєдіяльності українського суспільства.

Окрему увагу приділено спортивній галузі. У ст. 4 Закону України про фізичну культуру і спорт йдеться про «...визнання фізичної культури і спорту як пріоритетного напрямку гуманітарної політики держави...» [9]. Дійсно, при сьогоденних обставинах спорт є однією із найважливіших складових державного впливу і має потужні можливості.

В якості прикладу можна навести укріплення авторитету України через перші перемоги в олімпійських змаганнях у Парижі в 2024 році вітчизняних спортсменів Ольги Харлан та Сергія Куліша, а також блискучі результати, продемонстровані тенісистками Еліною Світоліною та Мартою Костюк, дзюдоїсткою Дар'єю Білодід та іншими спортсменами. Не остання роль у таких результатах відводиться спортивним тренерам – фахівцям, які вдосконалюють майстерність спортсменів, розвивають їхні функціональні можливості та виховують необхідні особистісні якості.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про потребу розбудови та розвитку в Україні спортивної галузі та ролі в цьому фахівців у тренерській діяльності, розглянемо, перш за все, таку категорію як *фахівці*.

В даному контексті дослідники Г. Васянович [3], О. Кокун [11] та ін. звертають увагу на такі аспекти змісту поняття «фахівець», як: здатність знаходити внутрішню мотивацію для досягнення професійних цілей; наявність особистісних рис; здатність взаємодіяти з іншими людьми; рівень стресостійкості; професійний розвиток; емоційний інтелект. Відтак, фахівець – це не просто працівник, який отримав відповідну професійну підготовку у закладі вищої освіти, але і особистість, яка володіє відповідним набором професійно значущих якостей, має творчий потенціал, професійну самостійність, здатний саморозвиватися у процесі професійної діяльності.

Професійна підготовка спортивного тренера пов'язана із формуванням його професійно значущих якостей, які є важливим фактором успішної професійної діяльності у майбутньому. Це підтверджено результатами численних психологічних досліджень, в тому числі науковців О. Задорожної [8], Л. Сущенко [16]. Звідси формування цілісної системи професійно значущих якостей постають ключовим моментом професійного становлення особистості.

Погоджуємося із точкою зору В. Ягупова, який вважає, що професійно значущі якості слід розглядати не лише як сукупність певних якостей особистості, але як певну структуру, яка припускає нерівномірний розвиток складних спеціальних здатностей і пізнавальних процесів та їх прояв у конкретній професійній діяльності [18, с. 27].

З іншого боку, А. Капська професійно значущі якості визначає як «вияв психічних особливостей особистості, що необхідні для засвоєння спеціальних знань, умінь та навичок, для досягнення ефективності у професійній діяльності». При цьому вчена включає в це поняття і здібності [10, с. 201].

В дослідженнях Н. Головач професійно значущі якості розглядаються як динамічні риси особистості, певні психічні та психомоторні властивості, які співвідносяться із рівнем відповідних психічних та моторних процесів, також авторка вказує на них як на фізичні якості, які відповідають професійним вимогам до фахівця і забезпечують успішне виконання ним професійної діяльності [4, с. 129].

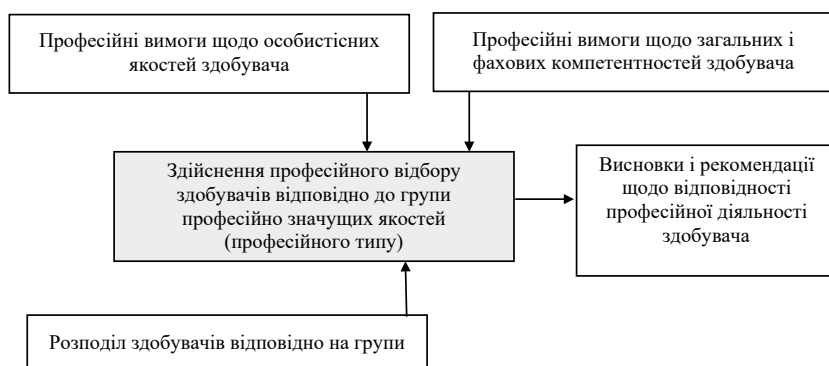
Поділяємо точку зору С. Алексєєвої [1], Г. Татаурової-Осика [17] стосовно того, що професійно значущі якості складають основу професійної придатності. Це передбачає одночасне поєднання двох складових понять: професіоналізм та особистісні якості, тобто поєднання психофізіологічних, емоційно-вольових, характерологічних якостей особистості, які у найвищій мірі відповідають тій чи іншій професії.

Вважаємо, що найбільш ефективними і перспективними системами професійної підготовки фахівців широкого профілю є ті, які заздалегідь зорієнтовують здобувачів на виконання конкретних функцій. Наприклад, загальна професійна підготовка зі спеціальності 017 Фізична культура і спорт передбачає розподіл на такі спеціалізації: тренерська діяльність у певному конкретному виді спорту; менеджмент у спортивній діяльності; фітнес та рекреація фізична реабілітація тощо.

Вибір здобувачами тієї чи іншої спеціалізації здійснюється, як правило, за рахунок їх особистих інтересів, наявності тих чи інших професійно значущих психофізіологічних, емоційно-вольових та характерологічних властивостей особистості.

Аналіз матеріалів досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких І. Гузій [5], А. Побідаш [14], J. Vidak [21], дозволяють нам розглянути алгоритм відбору здобувачів професійної освіти за наступною схемою (рис. 1).

Розглядаючи алгоритм відбору здобувачів професійної освіти відповідно до професійно значущих якостей, звернемо увагу, що професійні вимоги до фахівця, як правило, прописано у професійних стандартах, стандартах вищої освіти та освітніх програмах професійної підготовки здобувачів у тій чи іншій галузі. Ці документи дозволяють здійснювати управління фахівцями: визначати їх посадові обов'язки і здійснювати підбір персоналу, створювати умови для професійного розвитку та підвищення кваліфікації, формувати систему мотивації та стимулювання тощо.

Рис. 1. Алгоритм відбору здобувачів професійної освіти відповідно до професійно значущих якостей

Професійно значущі якості формуються в ході тривалого трудового стажу фахівця, тоді як професійні задатки закладені в людині від народження. Поділяємо точку зору науковців, серед яких дослідниця Т. Гура, щодо того, що водночас зі становленням професійно значущих якостей формується і професійне мислення людини, її професійний тип із відповідними цінностями й орієнтирами, характером, поведінкою та образом життя у цілому [6, с. 59].

Відтак здійснення професійного відбору здобувачів відбувається відповідно до наявності виявлених в них певних професійно значущих якостей (професійного типу), з урахуванням професійних вимог щодо особистісних та компетентнісних характеристик, а також на підставі відповідності тієї чи іншої професійної діяльності професійним задаткам людини.

При цьому розподіл здобувачів на групи відповідно до професійно значущих якостей дозволяє чітко окреслити професійну галузь, яка найкращим чином підходить конкретній групі та надати рекомендації щодо створення сприятливих умов професіоналізації.

Наприклад, відповідно до довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників сфери фізичної культури і спорту, виконавчий директор федерації виду спорту повинен бути фінансово грамотним, мати організаторські здібності, бути здатним до ділового спілкування, ведення переговорів та ін.. Для завідувача бази спортивної важливо

володіти здатністю працювати з нормативною документацією, приймати технологічні рішення, знати як та вміти залучати інших, мотивувати до здорового способу життя та ін. Для керівника фізичного виховання – мати здатність до планування, координації та організації спортивних заходів, проводити профорієнтаційну роботу, мати менеджерські здібності тощо [7].

Звідси професійний відбір застосовується з метою визначення тієї професії, яка найбільше відповідає особистісним здібностям та інтересам людини, в системі професійної орієнтації. Іншими словами, людині надають рекомендації відносно можливих напрямів її професійної діяльності, тієї, яка найбільше відповідає її психологічним, психофізіологічним та фізіологічним особливостям. Такий відбір здійснюється, як правило, на основі психологічної, психофізіологічної та медичної діагностики. За результатами процедури складається профіль професії (професійної сфери), яка оптимально підходить індивідуально-психологічному складу особистості.

Якщо взяти до уваги процес формування професіоналізму фахівців у тренерській діяльності, посилаючись на результати досліджень науковців Т. Петровської [13], Н. Степанченко [15], відзначимо, що він відбувається на основі впливу двох факторів: об'єктивних та суб'єктивних. При цьому під об'єктивними факторами розуміємо різні відповідні вимоги, норми та обмеження, які висуваються з боку того чи іншого виду спорту до праці фахівця, а, з іншого боку, наявність в нього професійних знань, вмінь та навичок, а також професійно значущих якостей. Під суб'єктивними факторами розуміємо наявні у тренера задатки, здібності, мотивацію, самооцінку, рівень домагань тощо.

З іншого боку, поділяємо точку зору В. Ягупова щодо того, що професія, як і будь-яка соціальна роль, виступає в якості засобу самореалізації та життєвого вибору. Вчений досліджував проблеми впливу особистості фахівця на вибір професії та подальший професійний розвиток. За результатами цього дослідження В. Ягупов розробив психологічні показники професійної відповідності фахівця широкого кола професій, які, в свою чергу, дозволяють визначити відповідні критерії професійної придатності [18]. Наприклад, найбільш важливими особистісними і професійними якостями тренера у будь-якому виді спорту вважаємо внутрішню мотивацію до професійної діяльності, стійкість, організованість, працездатність, професійну мобільність, відповідальність тощо.

Відомі американські дослідники Д. Аткинсон [19] та Д. Маклелланд [20] є авторами теорії мотивації досягнення успіхів у різних видах діяльності. Згідно цієї теорії, люди, вмотивовані на успіх, ставлять перед собою цілі, досягнення яких розцінюється ними як успіх. Вони прагнуть будь якою ціною стати професіоналами у своїй діяльності, проявляють сміливість та рішучість, очікують вподобання своїх дій іншими, націлені на виконання всіх поставлених завдань.

Як підкреслює у своїх працях науковець Р. Кулаков, фахівці, вмотивовані лише на запобігання невдач, проявляють невпевненість у собі, не вірять у можливість досягти успіху, бояться критики, не відчувають задоволення від своєї діяльності через можливість тимчасових невдач [12, с. 11].

Ті люди, які зорієнтовані на досягнення успіху, здатні правильно оцінювати власні можливості, перемоги та невдачі, адекватно рефлексувати. В даному контексті ми говоримо про адекватний рівень домагань. Водночас ті, хто зорієнтовані на невдачу, не можуть адекватно оцінити себе, що призводить до нереалістичних домагань – завищених чи, навпаки, занижених. Це проявляється в тому, що такий фахівець відбирає для себе або занадто легкі, або надскладні цілі. Людина відрізняється підвищеною тривожністю, невпевненістю у власних силах, схильністю уникати змагань, некритичністю в оцінці результатів праці, помилкових передбачень тощо [12, с. 13].

Залежно від спрямованості, здібностей та характерологічних рис особистості формується правильне або неправильне ставлення до себе, внаслідок чого самооцінка може стати або стимулом, або гальмівним механізмом у розвитку особистості. Отже, адекватна самооцінка фахівцем своїх здібностей і можливостей забезпечує відповідний рівень домагань, здорове ставлення до успіхів та невдач, схвалення та критики.

Успішність професійної діяльності спортивного тренера визначається, так само, первинними мотивами вибору професії, очікуваннями та рівнем домагань, потребами і особистістю в цілому. Значущими мотивами при цьому стають ставлення до спорту, бажання співпрацювати зі спортсменами, прагнення до самоствердження та ін..

Подальше дослідження ролі професійно значущих якостей спортивних тренерів у досягненні ними успіхів у професійній діяльності потребують застосування перевірених діагностичних методів, які б включали спостереження, опитування, експертну оцінку та психодіагностику.

Висновки. Таким чином, слід відзначити, що на сучасному етапі спортивний тренер в Україні має враховувати соціокультурні обставини у державі, розуміти й адекватно сприймати потреби і запити молодих спортсменів, бути здатним використовувати наявні в них ресурси з метою підтримки та розбудови спортивної галузі у межах того чи іншого виду спорту. Для грамотного здійснення своїх обов'язків фахівець у тренерській діяльності повинен володіти низкою професійних якостей, які проявляються у його зовнішньому вигляді, поведінці, мові й у багатьом визначають успішність професійної діяльності.

Пошуки оптимальних шляхів виявлення й розвитку професійно значущих якостей спортивних тренерів у тих чи інших видах спорту, актуальні в умовах війни, на сьогодні вважаємо перспективним напрямом дослідницької діяльності, що потребує глибокого аналізу не лише теоретичних аспектів даної проблеми, але й застосування психодіагностичних методів, а також врахування реальної ситуації в державі та безпосередньо запитів, що обумовлені сучасною концепцією розвитку спортивної галузі в Україні.

Список використаної літератури

1. Алексеева С. Основні підходи до визначення професійної придатності особистості в умовах сучасної професійної освіти. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка*. 2012. № 4. С. 62-67.
2. Булеев М. В., Ткаченко С. В., Жара Г. І. Запобігання травматизму в дзюдо як ознака професіоналізму тренера-викладача. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2022. Вип. ЗК (147). С. 66-71.
3. Васянович Г. Професійні якості майбутнього фахівця: науково-методологічні критерії визначення і класифікації / Г. Васянович, В. Онищенко. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 4. С. 9-33.
4. Головач Н. Порівняльний аналіз сутності та змісту понять «професійно значущі якості» і «професійна компетентність». *Молодь і ринок*. 2016. № 9 (140). С. 127-131.
5. Гузій І. С. Професійна підготовка майбутніх фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи на основі інтегративного підходу. *Наука та освіта в умовах трансформації суспільства: Тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Ч. 2. Дніпро. 2018. С. 74-78.
6. Гура Т. Є. Психологія розвитку професійного мислення у майбутніх психологів у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2014. 44 с.
7. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип. 85 «Спортивна діяльність». Наказ від 28 жовтня 2016 року № 4080. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v4080728-16#Text>

8. Задорожна О. Р. Тактична підготовка у професійній підготовці майбутніх тренерів зі спортивних єдиноборств / О. Задорожна, М. Пітин. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 3К (123). С. 172-175.
9. Закон України «Про фізичну культуру і спорт». К.: 1994. 22 с.
10. Капська А. Й. Соціальна робота : навч. посіб. К. : Центр навч. літ-ри, 2005. 328 с
11. Кокур О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія. К.: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. 200 с.
12. Кулаков Р. С. Особливості становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення: автореф.дис. на здобуття наук.ступеня канд. пси- хол. наук: спец.19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2013. 20 с
13. Петровська Т. Творчість та індивідуальний стиль як детермінанти професійного становлення спортивного тренера / Т. Петровська, А. Малиновський. *Науковий часопис [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2016. Вип. 6. С. 88-91.
14. Побідаш А. Ю. Професійний відбір як основа психологічної придатності до діяльності в екстремальних умовах. *Наука і освіта*. 2009. №5. С. 121-125
15. Степанченко Н. І. Роль професійної мотивації в системі підготовки студентів фізкультурних вузів. *Педагогіка, психологія та медикобіологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2012. № 8. С. 94-98.
16. Сущенко Л. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту у зарубіжних країнах : методична розробка. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 43 с.
17. Тагаурова-Осика Г. Технологія визначення професійної придатності та професійно важливих якостей особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2(6). 2019. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2009-6.%p>
18. Ягупов В. В. Професійний розвиток особистості фахівця: поняття, зміст та особливості. *Наукові записки НАУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2015. Т. 175. С. 22-28.
19. Vidak J. Best practices in teacher recruitment programs of qualified teachers: Findings of California teacher recruitment program. *Tulare county office of education*. 2008. pp. 2-10. URL:<http://www.teachincal.org/BestPractices.pdf>
20. Maehr Martin L., Sjogren Douglas D. Atkinson's Theory of Achievement Motivation: First Step toward a Theory of Academic Motivation? Vol. 41, No. 2, *Science and Mathematics Education*. pp. 143-161.
21. McClelland D. C. Human Motivation. CUP Archive. 1987. 663 с.

THEORETICAL ASPECTS OF STUDYING THE PROBLEM OF SPORTS COACHES' PROFESSIONALLY SIGNIFICANT QUALITIES

Oleksandr Omelchenko

*State higher educational institution
«Donbas State Pedagogical University»,
19, Generala Batyuk Str., Sloviansk, Ukraine, 84116
e-mail: aleksandromelchenko20@gmail.com*

This scientific article is devoted to the study of the theoretical foundations of the problem of professionally significant qualities of sports coaches. The author substantiates the significance of the development of the sports industry in the socio-cultural space of modern Ukraine. The interpretation and interrelation of the concepts of "specialist" and "professionally significant qualities of a specialist" are considered, the influence of the formation of professionally significant qualities of sports trainers on the success of their professional activities is determined. A specialist appears not only as an employee who has received appropriate professional training at a higher education institution, but as a person who possesses an appropriate set of professionally significant qualities, has creative potential, professional independence, and is capable of self-development in the process of professional activity. At the same time, the phenomenon of professionally significant qualities is studied not simply as a collection, but a structure that assumes the uneven development of complex special abilities and cognitive processes and certain features of their manifestation in professional activity. Considerable attention is paid to highlighting the issue of selection of vocational education applicants according to professionally significant qualities; based on the results of the analytical review, the corresponding algorithm is schematically presented. The author emphasizes that effective and promising systems of professional training of specialists of a wide profile are those that orient applicants in advance to perform specific functions. A separate line in this publication traces the scientific search for answers to questions about the determinants of the success of a specialist's professional activity, in particular in the field of coaching. Subjective (the trainer has the prerequisites, abilities, motivation, self-esteem, level of harassment, etc.) and objective (relevant requirements, norms and restrictions) factors are taken into account. The author of the publication illustrates the conclusions and generalizations with examples. As prospects for further research into the problem of professionally significant qualities of sports coaches, the study of identifying and developing professionally significant qualities of sports coaches in achieving success in their professional activities with the use of psychodiagnostic methods is outlined.

Key words: professional activity; professionally significant qualities; sports industry; sports coach; specialist.